

Калиаждарова Шынар Идрышевнаның

«6D050400 – Журналистика» мамандығы

бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
«Қазақстан телеарналарының даму тенденциялары және инновациялық
үлгісінің қалыптасуы» атты диссертациясына

АНДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Әлемдік ақпараттық үдеріс ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарының және бұқаралық коммуникациялардың дамуына айтарлықтай әсер етті. Еліміздің электрондық бұқаралық ақпарат құралдары заман талабына сай икемделіп, саясаттарын өзгертіп, жаңа үрдістермен жұмыс істей бастады. Осыған орай телекеңістіктің мақсаты, даму бағыттары, эфирлік таралым жоспарлары қайта қаралды.

Тарихқа көз жүгіртсек, осы уақытқа дейін қазақ телевизиясы бірнеше рет ақпараттық-технологиялық тұрғыдан өзгеріп, қоғам сұранысына қарай бағыттарын жаңалады.

Бұқаралық коммуникация саласына жаңа технологиялардың белсенді түрде енуі ақпарат кеңістігін мемлекет тарапынан реттеуге де ықпал етті.

Соңғы жиырма жыл ішінде Қазақстанның телесаласы айрықша өзгерді: көрермен сұранысын қанағаттандырып, қоғамдық пікір туғызуға әсер ететін арна қатары көбейіп, салалық телевизия дамыды, көптаралымды орта қалыптасты.

2012 жылы Қазақстан цифрлық телехабар тарату жүйесіне көшіп, осы бағытта арнайы бағдарлама қабылдады. Цифрлық технологияларға көшу үрдісі барысында саяси, экономикалық, технологиялық және шығармашылық факторлар тоғысып, олар ақпарат алмасу қарқынын күшейтіп, интерактивті теледидар, мобильді байланыс, Интернет желісі арқылы ерекше медиаорта қалыптастырды. Телеарналардың цифрға көшуі техникалық тұрғыда жетілуіне әкелгенімен, аудиторияның басым бөлігі бейнеконтентті желі арқылы көруге ауысты.

Зерттеу жұмысында Қазақстан медиаөндірісіндегі телесаланың цифрлық стандарттарға көшу кезінде пайда болған жаңа үрдістері сараланады. Цифрлық кезең телеөндіріске шығармашылық тұрғыдан да үлкен серпіліс әкелді. Телемамандар жаңа, ерекше жағдайда жұмыс істеу дағдысына көшті. Өндірістегі жаңашылдықтар телевизияның бейнелеуіш құралдарының түрленуі мен жанрлық палитрасының өзгеруіне алып келді.

Отандық ғылымда телевизиядағы жаңа технологиялардың шығармашылық ізденіске әсерінің теориялық-әдіснамалық негіздері жеткіліксіз. Осы екі тұрғыдан алып қарасақ, медиакеңістіктегі тележурналистика саласының дамуы мен болашағына болжам жасау қиын.

Диссертациялық жұмыс барысында цифрлық технологиялар жағдайында Қазақстан телеөндірісіндегі трансформациялық үрдістер: цифрлық хабар тарату инфрақұрылымы, нишалық арналар мен сегментке бөліну, Интернет арналардың пайда болу себептері анықталды.

Уақыт талабына сай телевизия келбеті ғана емес, оны басқарудың талаптары өзгерді. Телеөндірістегі шығармашылықты жетілдірудегі менеджмент мен маркетинг мәселесі зерттеліп, қазақстандық үлгісі ұсынылды.

Соңғы жылдары елде салалық арна көбейді. Олардың қатары артқанымен ақпараттық нарықта тұрақты жұмыс істеулері қиынға соғып отыр. Салалық телеарналарға қатысты осы тектес мәселелер көтеріліп, оны шешудің жолдары да назардан тыс қалмады.

Қазір телеарналар өте күшті ақпараттық бәсекелестік ортада жұмыс істеуде. Сол себепті олар уақыт талап етіп отырған трендтерден қалмауы тиіс. Осындай ортада телеөнім тарату, сол арқылы табысқа жету жолдары қарастырылып, авторлық тұжырымдар ұсынылды.

Зерттеу нысаны: цифрлық хабар тарату кезеңіндегі қазақстандық телеөндіріс (мемлекеттік және жекеменшік телеарналар).

Зерттеудің пәні: цифрлық технологиялар кезеңінде телеөнім дайындау және оны таратудың ерекшеліктері.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Ғылыми жұмысты жазуда қазақ тележурналистикасының тарихы, қалыптасуы мен даму мәселелерін зерттеген М. Барманқұлов, Н. Омашев, Б. Жақып, Қ. Тұрсын, Ә. Молдабеков, С.Барлыбаева, К. Қабылғазы сынды ғалымдардың пікірлері мен тұжырымдарын басшылыққа алдық.

Журналистиканың жанрлық-пішіндік ерекшелігін зерттеген ғалымдар М. Шындалиева, Ж. Әбдіжәділқызы, Н. Шыңғысова, А. Құрманбаеваның еңбектері тақырыпты ашуға септігін тигізді.

Телеөндірістегі жаңа технологиялар, оның шығармашылық үдеріске әсерін пайымдаған А. Бейсенқұлов, М. Абдраев, Ұ. Есенбекова сынды практик-ғалымдардың еңбектері жұмыстың тәжірибелік мазмұнын толықтыруға ықпал етті. Зерттеушілер К. Қамзин, Қ. Мысаеваның бұқаралық ақпарат құралдарындағы коммуникация, интербелсенділік туралы пікірлері, Ж. Тойбаеваның Қазақстанның цифрлық телевизиядағы тәжірибесіне арналған зерттеулері дереккөз ретінде пайдаланылды.

Интернет кезеңіндегі тележурналистика мәселелерін зерттеген В. Третьяков, Г. Кузнецов, В. Цвик, Г. Мельник, Г. Лазутина, шетелдік ғалымдар М. Наим, Ж. Бейнбриж, Л. Тайнан еңбектері зерттеу жұмысын жүргізуде басшылыққа алынды.

Зерттеу жұмысының дереккөздері. Ғылыми жұмыстағы дереккөздерді бірнеше топқа бөліп қарастырдық.

Бірінші топқа қазақстандық зерттеушілердің ғылыми еңбектері, сұхбаттары, мақалалары кіреді.

Екінші топқа шетелдік ғалымдардың, соның ішінде Еуропа, АҚШ, Ресей елдері зерттеушілерінің ғылыми еңбектері, мақалалары мен жарияланымдарын топтастырылды.

Ал үшінші топ бойынша әр жылдары мерзімді басылымдарда, ақпараттық сайттарда жарық көрген телевизия туралы материалдар, телесала ма-

мандарының пікірлері, сұхбаттары, жеке әлеуметтік желі парақшаларындағы ақпараттары, көрермен пікірлері негізге алынды.

Төртінші топқа әлемге танымал телеарналар: BBC, CNN, ABC арналарының тәжірибелері, мемлекеттік «Qazaqstan» ұлттық арнасы және «Хабар» агенттігінің, жекеменшік телеарналардың хабарлары, дүниежүзіне танымал «Media Metrix» компаниясы, «TNS Central Asia», Ұлттық Медиа Қауымдастығы, «TALAP» зерттеу орталықтарынан алынған мониторинг нәтижелері топтастырылды. Диссертанттың телесаладағы жеке тәжірибесі де дереккөз ретінде пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының әдістері. Жұмыста тарихи деректерді саралау, теориялық зерттеу, ресми құжаттарды сұрыптау, әдебиеттер тізімі мен дәйеккөздерін іріктеу, статистикалық құжаттарды өңдеу, контент сараптама, сауалнама жүргізу, мониторинг жасау, типологиялық салыстыру және ғылыми тұжырымдау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Қазақстандағы цифрлық телехабар тарату жүйесінің даму ерекшеліктерін көрсете отырып, ақпарат таратудағы цифрлық телеарнаның рөлін анықтау. Арналардың Интернет кеңістікке икемделу барысындағы шығармашылық-технологиялық өзгерістерді талдау. Докторлық диссертацияның өзектілігін ескере отырып, төмендегі міндеттер қойылды:

- ғылым мен техниканың қарқынды дамуының телекеңістікке ықпалын саралау;

- бүгінгі телеиндустриядағы трансформациялық үдерістер: цифрлық хабар тарату инфрақұрылымын, салалық және Интернет арналар қызметін талдау;

- телевизиядағы жаңа форматтар мен инновациялық жобалардағы шығармашылық-техникалық ерекшеліктерді айқындау;

- тележурналистикадағы пішіндер мен жанрлардағы өзгерістерді саралау, жүйелеу;

- телехабар мен көрермен арасындағы кері байланыс үрдісінің қарқынды даму себептерін айқындау;

- тележурналистиканың соны бағыты – маркетингтік коммуникация мен менеджменттің бүгінгі таңдағы орнын пайымдау;

- елдегі салалық телеарналардың даму үрдісін айқындау, жүйелеу;

- бәсекелестік ортада телеөнімдерді таратудың тиімді жолдарын нақтылау;

- телевизиялық шығармашылықты жетілдіру жолдарын топшылау.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы.

- қазақстандық телесаланың цифрлық хабар тарату кезеңіндегі даму үрдістері алғаш рет ғылыми тұрғыда зерттелді;

- бүгінгі тележурналистика саласындағы өзгерістер анықталды: конвергентті редакция қызметі, цифрлық технологиялар, мобильді қосымшалар, арналардың Интернетке кірігуі, мультиплатформа, телесаланың әртүрлі платформаға дайындалған өнімдері сараланды;

- Қазақстандағы салалық арналар қызметі алғаш рет ғылыми жұмыс нысанына айналды;

- цифрлық технологиялардың теледидар мен аудиторияға әсері ғылыми тұрғыда сараланды;

- телесаладағы маркетинг пен менеджменттің заманауи талаптары айқындалып, телеөндірістегі аутсорсингтің даму сипаты ғылыми зерттеуге алынды;

- «Qazaqstan» арнасы, «Хабар» агенттігі және тәуелсіз арналардың 30-ға жуық жаңа форматтағы телебағдарламаларына ғылыми тұрғыдан баға берілді.

Зерттеу жұмысының теориялық және тәжірибелік мәні. Ғылыми жұмыстың тұжырымдары мен ұстанымдарын телекеңістіктің жаңа бағыттарын зерттеуде теориялық негіз ретінде қолдануға болады.

Диссертацияда көрсетілген мәліметтер, ұсыныстар мен қорытындылар, телеөнімдер негізінде кешенді түрде зерттелген материалдар бұл еңбекті ғылыми жұмыстарда, телевизия саласы туралы жазылатын журналистік материалдарда дереккөз ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Тележурналистика саласын зерттеушілер мен сарапшылар, болашақ журналистер, медиа саласы бойынша білім беретін оқытушылар нұсқаулық ретінде қолдана алады.

Диссертациялық жұмыс аясында «Телевизиялық хабар дайындау технологиясы» (2017), «Тележаңалық: тәжірибе» (2022) оқу құралдары жарық көріп, тәжірибеде қолданысқа енгізілді. Оқу құралдары Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті (Алматы қ.), цифрлық журналистика мамандығының оқу-жұмыс бағдарламасына енгізіліп, осы бойынша 2-3 курс студенттеріне дәріс оқылып, тәжірибелік сабақтар өтілуде (Қосымша Д). Оқу құралдарының тәжірибелік нұсқасы негізінде ПТУ TV YouTube арнасына бірнеше тележоба түсіріліп, бейнеплатформаға жүктелген. Қаралымы өте жоғары.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Қазіргі кезеңдегі ақпараттық ортадағы жаңа құбылыстардың теле-салаға әсері сараланды. Цифрлық технологияға көшу үдерісі теледидар келбетін түбегейлі өзгертіп, ТВ көпарналы, көптаралымды ортаға айналды.

2. Ұлттық цифрлық телехабар тарату жүйесінің артықшылықтары нақтыланды. Цифрлық жүйе көпарналы хабар таратуға, ұлттық желілік ресурстарды тиімді пайдалануға жол ашты. Ауыл тұрғындары бірнеше телеарнаны көретін болды. Осылайша, қала мен ауыл халқы арасындағы ақпараттық теңсіздік жойылды.

3. Жаңа ақпараттық технологиялардың қоғамға әсері күшейді. Оны саясат, мәдениет, білім-ғылым салаларынан байқауға болады. Осы ретте тележурналистика әр уақыттың, әр кезеңнің ұлттық құндылықтарын көрсетіп, насихаттап қана қоймай, заманауи мәдениеттің жаңа элементтерін қалыптастыруға да ықпал ететін құрал екендігі айқындалды.

4. Телеарна қатарының көбеюі бәсекелестікті арттырды, салалық арналар қалыптасты. Интернет арналар пайда болды. Телевизия мен Интернет

арасында күшті бәсекелестік туындап, қазір екі сала бір-бірін толықтыруға көшті. Телеарналар әлеуметтік медиамен бірлесе жұмыс істей бастады.

5. Ақпараттық ортаның өзгеруі тележурналистикадағы шығармашылық ізденіске әсерін тигізді. Соның нәтижесінде телевизияда жаңа форматтар мен инновациялық жобалар туындады.

6. Телетехнологиядағы жаңалықтар телетуындылардың жанрлық, пішіндік тұрғыдан өзгеруіне әкелді. Тележурналистика сапалық жаңа деңгейге көтерілді.

7. Интернеттің қарқынды дамуы телеарналардың аудиториямен байланысын күшейтті. Енді көрермен өнімді көріп қана қоймай, оның мазмұнын өзгертіп, авторы, әрі жүргізушісі бола алады. Тележурналистер үшін әлеуметтік медиа – ақпарат көзіне айналды. Телевизиядағы кері байланыс жаңа сипатқа ие болды.

8. Бүгінде телеөндіріс – медиабизнестің негізгі өзегіне айналып отыр. Осы саладағы күшті бәсекелестік орта телеарналар жұмысын ұйымдастыру, басқару, контент сапасын арттыру және пайда табу жолындағы ізденістерді арттырды. Қазақстандық телеарналар аутсорсинг, краудсорсинг жүйелерін енгізді. Отандық телеөндірушілер енді жергілікті телеарналармен ғана емес, шетелдік ақпарат құралдарымен, бейнеплатформалармен бәсекелестікке түсті.

9. Қазақстан медианарығындағы салалық телеарналардың қалыптасуы мен даму жолдары айқындалды. Елдегі салалық арна қатары артты. Бәсекелестіктің ықпалы күшейді. Салалық телемамандар қалыптасып, салалық журналистерді даярлау қолға алынды.

10. Қазақ тележурналистикасындағы жаңа трендтер: мобильді Интернет, Интернет заттардың (IoT – Internet of Things) дамуы, жасанды интеллекті пайдалану, үлкен мәліметтер базасы (big data), виртуалды технологиялар жағдайы қарастырылып, телесалада таяу уақытта болатын құбылыстар мен үрдістер айқындалды. Телевизияның болашағына болжам жасалды.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен мақұлдануы. Диссертациялық жұмыстың негізгі мазмұны бойынша отандық және шетелдік басылымдарда барлығы 16 ғылыми мақала жарияланып, 2 оқу құралы дайындалды. Соның ішінде 1 мақала Scopus мәліметтер базасына енетін ғылыми басылымда, 2 мақала шетелдік ғылыми журналдарда, 6 жарияланым ҚР ҒЖБ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда жарық көрді. Халықаралық ғылыми конференция жинақтарында 7 мақала жарияланды.

Диссертациялық жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, журналистика факультеті, Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасында талқыланып, сараптамадан өтті және қорғауға ұсынылды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысы кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, суреттер, кестелер және қосымшалардан тұрады.